УДК: 37.(430)(09)
DOI: 10.35619/iiu.v0i9.16

Бєлова Світлана
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії світової літератури
Рівненського державного гуманітарного університету
м. Рівне, Україна
ORCID: 0000-0003-4914-4964
e-mail: svbelova13@gmail.com

ІНТЕРЕС ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ Л. ВИГОТСЬКОГО ТА Г. ШАРРЕЛЬМАНА

Анотація. У статті розглянуто погляди Л. Виготського та Г. Шаррельмана щодо ролі інтересу в освітньо-виховному процесі. Співпадіння думок дослідників, віддалених один від одного в часі та просторі, цікаво тим, що у працях Л. Виготського надано теоретичне обгрунтування психологічних основ освітнього процесу, водночас Г. Шаррельман дійшов до схожих висновків у процесі тривалої вчительської практики. Обидва дослідники негативно оцінюють притаманну традиційній школі опору на зовнішнє спонукання (примус, оцінка), адже воно знеособлює учня, сприяє втраті інтересу до навчання, є причиною його низької продуктивності. Автори розрізняють інтерес-самоціль та інтерес-засіб, відстоюють інтерес-засіб як природний двигун поведінки дитини, ефективний засіб формування позитивного ставлення до навчання та активізації самостійної діяльності учня, який отримує задоволення у процесі цієї діяльності. Вчені звертають увагу на дійовий характер інтересу: активність, ініціативність, що проявляє дитина для задоволення власних інтересів, стають поштовхом для розвитку її творчих сил, сприяють виникненню та поглибленню нових інтересів. Дослідники високо оцінюють інтерес як важіль розвитку особистості, основу творчого ставлення до дійсності і тому вважають його ефективним засобом оптимізації освітньо-виховного процесу. У статті наведені форми організації освітньої діяльності віповідно до віку учнів і завдання вчителя на кожному етапі у Бременських школах Г. Шаррельмана.

Ключові слова: інтерес-самоціль, інтерес-засіб, спонтанні інтереси, пізнавальні інтереси, екологія освітнього простору.

Постановка проблеми. Кардинальне оновлення сучасної вітчизняної школи на принципах пріоритетності системи гуманістичних цінностей вимагає ретельного перегляду усіх компонентів освітньо-виховного процесу. Зміна соціокультурних явищ, що відбулась наприкінці ХХ століття, посилення ролі комп'ютерних технологій в житті сучасного школяра на фоні послаблення ролі сім'ї у справі виховання і падіння авторитету вчителя, – є реаліями сучасного суспільства, на які не може не зважати сучасний педагог. Активні пошуки таких нових підходів до навчання та виховання, які б оптимізували його та максимально наблизили до дитини, змушують все частіше звертатись до категорії інтересу та його психолого-педагогічної ролі у освітньо-виховному процесі. У зв'язку з цим, на нашу думку, актуальним є досвід минулого, передусім всебічний аналіз цього поняття у педагогічній спадщині відомого психолога Л. Виготського та німецького педагога Г. Шаррельмана, адже у

©Бєлова С., 2019

працях Л. Виготського надано теоретичне обгрунтування психологічних основ освітнього процесу, які незалежно від нього Г. Шаррельман відкрив під час багаторічної вчительської праці.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Якщо науковій діяльності Л. Виготського присвячена величезна кількість зарубіжних і вітчизняних досліджень, то творча спадщина Г. Шаррельмана не була предметом системного дослідження в Україні, починаючи з 20-х рр. XX ст. Водночас зацікавленість його досвідом сучасними німецькими (Г. Штокер, К. Фрай, П. Хайткемпер) та російськими (І. Батчаєва, Л. Образцова, М. Певзнер) науковцями доводить її значущість для сучасної школи, адже з ініціативи Г. Шаррельмана у 20-х рр. XX ст. були засновані три школи (м. Бремен), де були успішно розв'язані деякі актуальні для сьогодення проблеми: відмова від традиційних пасивно-репродуктивних форм навчання, успішне сполучення навчання, розвитку і виховання у процесі активної творчої діяльності школярів. На особливу цінність його досвід заслуговує ще й завдяки тому, що ці школи працювали у звичайних умовах без будь-яких пільг з боку влади: у класах навчалось 40-50 учнів, спочатку не було навіть власних приміщень.

Мета статті – дослідження ролі інтересу у освітньо-виховному процесі у творчих спадщинах Л. Виготського та Г. Шаррельмана для визначення продуктивних принципів організації освітнього процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Суттєвою ознакою наукових концепцій Л. Виготського та Г. Шаррельмана є прагнення врахувати в освітньо-виховному процесі весь складний комплекс проявів внутрішнього та зовнішнього життя особистості. Обидва дослідники негативно оцінюють притаманну традиційній школі опору на зовнішнє спонукання (примус, оцінка), яке знеособлює учня, сприяє втраті інтересу до навчання, є причиною його низької продуктивності.

Психологічне обгрунтування ролі інтересу подає Л. Виготський: для нього інтерес є особливою націленістю психічного апарату дитини на певний предмет, природним двигуном поведінки дитини, індикатором того, що діяльність дитини співпадає з її органічними потребами. Саме в інтересі поєднуються неусвідомлені та усвідомлені складові психіки людини. Основним правилом для вчителя, на думку Л. Виготського (1991, с. 118), є: «… перед тим, як пояснювати, – зацікавити; перед тим, як змушувати до дії, – підготувати до дії;… перед тим, як повідомляти щось нове, – викликати очікування нового…» .

Оскільки необхідною умовою природовідповідного виховання Г. Шаррельман вважає формування в учнів позитивного ставлення до навчання, то в ієрархії мотивів він надає перевагу тим, що пов'язані з суб'єктивним світом дитини: інтерес, задоволення, внутрішня потреба у знаннях. Замість кількісних показників традиційної школи педагог спрямовує власну діяльність на більш значущі орієнтири, які важко однозначно оцінити: вміння творчо працювати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, єдність знань та вмінь. У цьому випадку Г. Шаррельман розвиває традицію засновника «педагогіки особистості» Е. Лінде, для якого інтерес є своєрідним індикатором, що засвідчує внутрішню участь дитини у загальній діяльності класу, важливим засобом всебічного розвитку особистості. Тому необхідною умовою педагогічної діяльності (Лінде, 1896). Г. Шаррельман вважає інтерес результатом розвитку дитини, її якісною характеристикою, отже, основою

пізнання навколишнього. Сполучення емоційно-вольової та розумової сфери особистості, що відображується в інтересі, сприяє свідомому ставленню дитини до предметів, які її цікавлять, адже, на думку педагога, «людина тільки те робить із успіхом, що вона бажає» (Шаррельман, 1921, с. 56).

Саме тому, обидва вчені акцентують на універсальному значенні інтересу у житті дитини, оскільки він є:

- вираженням органічних потреб дитини, основою пізнання навколишнього (світу);
- важливим стимулом духовного, емоційного розвитку особистості;
- засобом концентрації внутрішніх сил дитини на певному об'єкті чи виді діяльності;
- ефективним засобом активізації самостійної діяльності учня, який отримує задоволення у процесі цієї діяльності.

Л. Виготський та Г. Шаррельман звертають увагу на дійовий характер інтересу: активність, ініціативність, які проявляє дитина для задоволення власних інтересів, стають поштовхом для розвитку її творчих сил, сприяють виникненню та поглибленню нових інтересів. Педагоги оцінюють інтерес як важіль розвитку особистості, основу творчого ставлення до дійсності і вважають його ефективним засобом оптимізації освітньо-виховного процесу, який стає альтернативою традиційній педагогіці, адже робить зайвим примус та покарання.

Думки обох дослідників співпадають й щодо складності завдання для вчителя: вміти викликати інтерес учнів до розв'зання певних завдань. Л. Виготський формулює психологічний закон, який активно використовує у власній практиці й Г. Шаррельман: для того, аби предмет зацікавив дитину, він має містити частку вже знайомого та частку нового (чи нових форм діяльності). Найважливішим для Л. Виготського (1991, с. 120-121) є вміння вчителя зробити навчання «особистою справою та справою особистого успіху школяра». У цьому ключі здається цікавим досвід Г. Шаррельмана, який високо цінує вміння педагога враховувати спонтанні інтереси учнів: для нього звичайним є розробка 18-ти варіантів початку уроку з метою руйнування прірви між вчителем та учнями. Саме за вміння педагогів Бременської школи постійно імпровізувати, діяти відповідно до зміни настроїв, переживань учнів, відомий вітчизняний вчений А. Готалов-Готліб (1927, с. 45) називає їх «педагогами-імпресіоністами».

Інтерес дитини як провідний принцип побудови освітньо-виховного процесу у Бременських школах визначає форми організації освітньої діяльності. На першому етапі навчання (1-2 класи) саме інтереси дітей визначають зміст і методику уроку. Педагог зобов'язаний детально обговорювати питання, які цікавлять більшість учнів, оскільки, на думку Г. Шаррельмана (1919, с. 36) дитина спочатку повинна набути міцну віру у власні здібності та вміння, в суто людське розуміння вчителем усього, що має до неї відношення. Ці дві віри створюють здорову духовну основу для діяльності школи у подальші роки. Головним завданням вчителя є: встановлення довіри в класному колективі, утвердження власного морального впливу, діагностування інтересів дітей. Опора на спонтанні інтереси є засобом активізації учнів до пізнання, формування позитивного ставлення до навчання, розвитку навичок самостійної праці. Тому на цьому етапі головними методами викладання є вільна бесіда, художнє оповідання вчителя, «навчання при

нагоді». Власні спостереження дітей поглиблюються, систематизуються за допомогою педагога.

На наступному етапі відбувається поступове ускладнення форм навчальної діяльності, індивідуальних і спільних завдань, що сприяє природному переходу до самостійного дослідження навколишнього. Педагог особливо наполягає на уважному ставленні до дитячого пояснення причин певних явищ (причиною виникнення вітру є рух листя дерев; нічне небо чорне тому, що Бог витирає його чорною хмарою). Ці пояснення, на його думку, майже не відрізняються від наукових, адже останні також не забезпечують усієї повноти знань про світ. Водночас вони привчають дітей до дослідження причинно-наслідкових зв'язків, первісної систематизації, що значно полегшує шлях засвоєння нових знань, сприяють формуванню наукового світогляду (Шаррельман, 1919, с. 62). Відмова від зовнішнього примусу, опора на спонтанні інтереси дітей, завдяки чому зміст навчання сприймається учнями як вільна діяльність із пізнання навколишнього світу, сприяє поступовому формуванню стійких пізнавальних інтересів як внутрішньої потреби особистості, створює умови для поетапного ускладнення завдань. Досягнення значних успіхів у розвитку особистості, самостійний вибір учнями завдань високого рівня складності Г. Шаррельман вважає кращою відповіддю на докори його опонентів щодо ефективності такої методики викладання.

Думки Л. Виготського та Г. Шаррельмана в цілому співпадають у ставленні до системи формування учнівських інтересів: слід не лише викликати інтерес, але й спрямовувати його у потрібному напрямі. Водночас, на відміну від Г. Шаррельмана, Л. Виготський виступає проти перебільшення ролі інтересу у навчальному процесі (1991, с. 118), тому постійно акцентує увагу на вмінні педагога спрямовувати стихійні дитячі інтереси, коли виникає «інтерес, не той, що потрібен, і не до того, що потрібно». Як відверто зізнається Г. Шаррельман, саме це викликає в нього найбільші проблеми: з одного боку, він визнає небезпечність явища, коли вчитель не спрямовує інтереси дітей, але йде слідом за ними. З іншого, педагог зазначає, що сам не завжди здатний впоратись із ситуацією. Однак навіть негативний результат, на його думку, має величезний розвивальний і виховний потенціал, оскільки є необхідним етапом опанування істини.

Педагог розрізняє індивідуальні інтереси (прояв окремої особистості) та загальні інтереси (відображення вікових особливостей). У освітньо-виховному процесі перевага надається загальним інтересам або таким, що якнайбільше відповідають навчальній ситуації, напряму розвитку уроку, сприяють органічному переходу до важливих проблем. Підтримка та поглиблення інтересу учнів, перенесення його в потрібному для педагога напрямі стають одним з головних методів навчання у Бременській школі. Тож, процес цілеспрямованого формування учнівських інтересів, на чому наполягає Л. Виготський, у діяльності німецького реформатора набуває значно більшої свободи.

Л. Виготський (1991, с. 120) також наполягає на чіткому розмежуванні інтересів як самоцілі та інтересів, які є лише засобом досягнення певної мети: самоціллю є лише інтереси, які мають залишитись упродовж життя: інтерес до науки, праці та ін. Аналіз педагогічної спадщини Г. Шаррельмана засвідчує, що для нього теж найбільше значення має інтерес-засіб, адже за його

допомогою вже у шкільні роки закладається міцний фундамент особистості, який залишається на все життя і розвивається людиною вже самостійно.

Шляхом максимального врахування інтересів дитини педагоги Бременської школи змогли подолати важливі проблеми шкільної освіти: пасивність учнів, втрату інтересу до навчання вже у початкових класах. Матеріал навчання, тісно пов'язаний із запитами та інтересами особистості, стає основою справжньої освіти, оскільки зберігає природне виховне значення, не потребує використання штучно вигаданих виховних заходів.

Організація процесу навчання як дослідницької діяльності учнів, заснованої на їх інтересах, передбачає:

- утвердження нових форм навчання, що здійснюються шляхом інтеграції навчальних предметів (комплексне, проектне, епізодичне навчання, ретельно розроблені методики наочного навчання);
- варіативність організаційних форм навчання (індивідуальне, групове, фронтальне);
- інтеграцію різних видів навчальної діяльності учнів (розумова, емоційна, фізична, художня, трудова).

Притаманна педагогічній системі Г. Шаррельмана повага до особистості, партнерські стосунки педагога і учня забезпечують створення загального позитивного фону у класі як важливого чинника підвищення ефективності освітнього процесу. Орієнтація проаналізованої дидактичної системи на інтереси особистості стає основою розробки сучасними німецькими педагогами К. Ганном, П. Хайткемпером концепції «екології освітнього простору» (Ганн, Хайткемпер, 2000).

Суттєвим недоліком підходу до навчання як вільної творчості педагога у концепції Е. Лінде, Е. Вебера, представників Бременської школи є те, що застосування певних технологічних прийомів цілком залежить від особистості і майстерності вчителя, тому відтворення їх методів звичайним педагогом в умовах масової школи є досить складним. Водночас вивчення досвіду видатних педагогів може допомогти сучасному вчителю, який відповідно до навчальних завдань має можливість або використовувати у власній практиці деякі фрагменти найцікавіших знахідок Г. Шаррельмана, описаних ним у працях «Трудова школа», «Золота Батьківщина», «Творча геометрія», або розробляти на їхній основі власні методики.

Зазначаючи цінність реформаторського досвіду для сьогодення, вітчизняний дослідник В. Лозова (2000, с. 57) підкреслює й суттєві недоліки організації навчання у школах 20-х рр.: недооцінка ролі теорії, словесних методів навчання, значення творчих знань, протиставлення «активних» і «пасивних» методів, перевага емпіричного підходу до вивчення певних явищ, універсалізація певних методів навчання. Слід зазначити, що у власній практиці Бременські педагоги також не змогли уникнути деяких помилок: абсолютизації дослідницького методу, евристичної бесіди, надання переваги не істині, але шляху до неї. Однак, на нашу думку, саме Г. Шаррельман зміг подолати більшість поширених помилок завдяки вчительському таланту, мобільності педагогічної системи, вмінню адаптувати дидактичні пошуки до потреб часу та учнів.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Зіставлення психологічно обгрунтованої концепції Л. Виготського та педагогічних поглядів Г. Шарельмана, сформованих у процесі практичної діяльності, дозволяє

стверджувати, що близкість позицій обох дослідників, незважаючи на значну часову та просторову відстань, є невипадковою і засвідчує продуктивність їхніх пошуків. Інтерес учнів є важливим чинником освітньо-виховного процесу, який допомагає розв'язати чимало актуальних проблем: зберегти позитивну мотивацію і зацікавленість на всіх етапах уроку, розвивати творчі здібності, формувати навички самостійної діяльності дитини із пізнання навколишнього, органічно поєднувати навчання виховання і розвиток особистості. Водночас вчителю варто дбайливо стежити за тим, аби інтерес-засіб не перетворювався в інтерес-самоціль. Перспективи подальших наукових розвідок пов'язані з вивченням можливості впровадження запропонованих Г. Шаррельманом методик наочного навчання та найяскравіших проектів у сучасну вітчизняну школу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

Выготский, Л. (1991). *Педагогическая психология*. М.: Педагогика. 480 с.

Linde, E. (1896). *Personlichkeitspadagogik.* Leipzig. Fr. Brandstetter. 240 s.

Шаррельман, Г. (1921). *Трудова школа.* К.: Державне вид. 99 с.

Готалов-Готліб, А. (1927). *Нові школи в Німеччині (з особистих спостережень)*. Одеса: Державне вид. України. 172 с.

Шаррельман, Г. (1919). *Золотая родина. Руководство по наглядному обучению и отечествоведению*. М.: Изд. литературно-издательской секции Культурно-просветительского отдела постройки новых линий ж.-д. 89 с.

Heitkamper, P. (2000). *Die Kunst erfolgreichen Lernens*. Paderborn. 335 s.

Лозова, В. (2000) *Цілісний підхід до формування пізнавальної активності школярів*. Х.: ОВС. 164 с.

REFERENCES:

Vygotskij, L. (1991). *Pedagogicheskaya psikhologiya*. [Pedagogical Psychology] M.: Pedagogika. 480 s. [in Russian]

Linde, E. (1896). *Personlichkeitspadagogik*. Leipzig. Fr. Brandstetter. 240 s. [in German]

Sharrelman, H. (1921). *Trudova shkola* [Labor school]. K.: Derzhavne vyd. 99 s. [in Ukrainian]

Hotalov-Hotlib, A. (1927). *Novi shkoly v Nimechchyni (z osobystykh sposterezhen)* [New Schools in Germany (own observations)]. Odesa: Derzhavne vyd. Ukrainy. 172 s. [in Ukrainian]

Sharrelman, G. (1919). *Zolotaya rodina. Rukovodstvo po naglyadnomu obucheniyu i otechestvovedeniyu.* [Golden Motherland. Guide to Visual Motherland-studying Education] M.: Izd. literaturno-izdatelskoj sekcii Kulturno-prosvetitelskogo otdela postrojki novyh linij zh.-d. 89 s. [in Russian]

Heitkamper, P. (2000). *Die Kunst erfolgreichen Lernens.* Paderborn. 335 s. [in German]

Lozova, V. (2000). *Tsilisnyi pidkhid do formuvannia piznavalnoi aktyvnosti shkoliariv* [Complex Approach to Formation of Schoolchildren' Cognitive Activity]. Kh.: "OVS". 164 s. [in Ukrainian]

INTEREST AS A PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL PROBLEM IN THE CREATIVE HERITAGE OF L. VYHOTSKYI AND H. SCHARRELMANN

Svitlana Bielova
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Theory and History of World Literature,
Rivne State University of the Humanities,
Rivne, Ukraine
ORCID: 0000-0003-4914-4964
e-mail: svbelova13@gmail.com

Abstract. The article deals with the views of L. Vyhotskyi and H. Scharrelmann on the role of interest in the educational process. The comparison of the opinions of researchers, far from each other in time and space, is interesting because the works of L. Vyhotskyi provide a theoretical substantiation of the psychological foundations of the educational process, while H. Scharrelmann came to a similar conclusion in the process of long-term teaching practice. Both researchers have a negative attitude to the traditional school of resistance to external motivation (coercion, assessment), because it disassociates the student, promotes the loss of interest in learning and is the reason for low productivity. The authors distinguish between interest as an end in itself and interest as a means, and defend the interest as a means as a natural engine of the individual's behaviour, an effective means of forming a positive attitude towards learning and activating the independent activity of a student who receives satisfaction in the course of this activity. L. Vyhotskyi and H. Scharrelmann pay attention to the activity nature of interest: the activity and initiative (which the individual shows in order to satisfy its own interests) are an impulse for the development of its creative powers; contribute to the emergence and deepening of new interests. Researchers highly appreciate the interest as a lever of personality development, the basis of creative attitude to reality and therefore consider it an effective means of optimizing the educational process. Scientists consider the task of the teacher accordingly to his ability to call and support students' interest in the learning process. The article also points out the difference of views of both authors, because L. Vyhotskyi, in contrast to H. Scharrelmann, does not absolutize the importance of the role of interest in the educational process and emphasizes the need to direct spontaneous children's interests in the right direction.

The article also presents the forms of organization of educational activities according to the age of studentss and the tasks of the teacher at each stage in the Bremen Schools of H. Scharrelmann.

Key words: interest as an end in itself, interest as a means, spontaneous interest, cognitive interest, educational environment ecology

Стаття надійшла до редакції 27.03.2019 р